

20. Ярошевский М. Г. Оппонентский круг и научное открытие/ М. Г. Ярошевский // Вопросы философии. – 1983. – № 10. – С. 49–62.

REFERENCES

1. Boguslavskii, M. V., & Goncharov, N. K. *Vek obrazovaniia*. [Age of education]. Retrieved from <http://biblio.narod.ru/gyrnal/vek/vek38/1938-1.htm>
2. *Vasyl Oleksandrovykh Sukhomlynskyi: do 100-ricchia vid dnia narodzhennia. Biobibliohrafiia*. [Vasyl Sukhomlynsky: To the 100th anniversary of his birth. Bibliography]. (2018). Vinnytsia: Tvory.
3. Vyshnevskiy, O. *Aktualni aktsenty u patriotychnomu vykhovanni* [Current accents in patriotic education]. Retrieved from <http://education-ua.org/ua/articles/543-aktualni-aktsenti-u-patriotychnomu-vikhovanni>
4. Vyshnevskiy, O. (2010). *Vykhovnyi ideal v obrazi «poriadnoho komunista»*. [Educational ideal in the form of «decent communist»]. In O. Vyshnevskiy, *Ukrainskyi vykhovnyi ideal: natsionalnyi kharakter (vytoky, deformatsii i suchasni vyklyky)*. Drohobych.
5. Za tvorcheskoe razvitie marksistsko-leninskoi etiki. [For creative development of Marxist-Leninist ethics]. (1963). *Voprosy Psikhologii*, 2, 7.
6. Lyst O. G. Dzverina (1972, June 28). [Letter from O.G. Dzhverina]. In *Sukhomlynsky's Home Archive*.
7. Lystuvannia z vydavnytstvom «Radianska shkola». [Correspondence with the publishing house «Soviet School»]. (2012). In V. Sukhomlynskyi. *Sertse viddaiu ditiam*. Kharkiv: Akta.
8. Likhachev, B. T. (1999). *Sotsiologiiia vospitaniia i obrazovaniia*. [Sociology of education and education]. Riazan.
9. Likhachev, B. T. (1995). *Filosofiiia vospitaniia*. [Philosophy of education]. Moscow.
10. Obsuzhdenie knigi V. A. Sukhomlinskogo (1962). «Formirovanie kommunisticheskikh ubezhdenii u molodogo pokoleniia». [Discussion of V. A. Sukhomlynsky's «Formation of communist beliefs in the younger generation»]. *Sovetskaia Pedagogika*, 6.
11. Sukhomlynska, O. (Ed.). (2008). *Pedagogicheskie apokrif. Etiudy o V. A. Sukhomlinskoi*. [Pedagogical apocrypha. Essays about Vasyl Sukhomlynsky]. Kharkov: Akta.
12. Pinski, A. (Ed.). (2018). *Posle Stalina. Pozdnesovetskaia subektnost (1953–1985)*. [After

Stalin. Late Soviet subjectivity (1953–1985)]. St. Petersburg.

13. Retsenziia na rukopis «Pavlyshskaia sredniaia shkola», podpisana zav. redaktsiei V. Dolinym i st. redaktorom D. Tarasovym [Review of the manuscript «Pavlysh Secondary School», signed by the head of editorial staff of V. Dolin and senior editor D. Tarasov (1968, January 31). In *Sukhomlynsky's Home Archive*.

14. Rusakov, A. *Soloveichik i Sukhomlinskii. Dva resheniia «Pedagogiki dlia vsekh»* [Soloveichik and Sukhomlynsky. Two solutions for pedagogy for all]. Retrieved from <http://www.altruism.ru/sengine.cgi/5/7/8/22/1/1>

15. Sukhomlynsky, V. A. (1956). *Vospitanie kollektivizma u shkolnikov. Iz opyta selskoi srednei shkoly*. [Education of collegiality among schoolchildren. From the experience of rural secondary school]. Moscow: Izd-vo APN RSFSR.

16. Sukhomlynska, O.V. (2012). *V poshukakh spravzhnoho. Vstupna stattia do knyhy «Sertse viddaiu ditiam»*. [In search of genuine. Introductory article to the book «My heart I give to children»]. Kharkiv: Asta.

17. Sukhomlynskyi, V. (2012). *Sertse viddaiu ditiam* [My heart I give to children]. Kharkiv: Akta,

18. *Uchitelskaia gazeta* [Teachers' Newspaper]. (1967, May 18).

19. Yamburg, A. E. (2013). *Pedagogika non-fikshn*. [Pedagogy of non-fiction]. *Natsionalnyi Psikhologicheskii Zhurnal*, 4 (12).

20. Yaroshevskii, M. G. (1983). *Opponentskii krug i nauchnoe otkrytie*. [Opponent circle and scientific discovery]. *Voprosy Filosofii*, 10, 49–62.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

СУХОМЛИНСЬКА Ольга Василівна – доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України, головний науковий співробітник ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського.

Наукові інтереси: історія педагогіки.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SUKHOMLYNSKA Olga Vasilivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Chief Scientist of DNPB of Ukraine named after V. O. Sukhomlynsky.

Circle of scientific interests: history of pedagogy.

Дата надходження рукопису 07. 08. 2018 р.

УДК 37.091.4. В. О.Сухомлинський

САВЧЕНКО Олександра Яківна – академік НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України e-mail: savchenko. a.j.@ qmail.com

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ: ДІАЛОГ З В. О. СУХОМЛИНСЬКИМ

У нашій країні та в низці інших проводиться чимало заходів, присвячених ювілею Василя Олександровича Сухомлинського, видатного теоретика і

практика, педагогічні ідеї якого є неперехідними, співзвучними потребам розвитку сучасної школи.

В умовах швидких і масштабних змін в

масовій педагогічній практиці важливо не втратити позитивні здобутки вітчизняної освіти, чітко орієнтуватись у цінностях сучасних демократичних перетворень, щоб забезпечити належні умови для всебічного розвитку учнів, досягнення тих результатів початкової школи, що зазначені у Національній рамці кваліфікації та є її незамінним внеском у систему неперервної освіти.

Реформування шкільної освіти ґрунтується на положеннях закону України «Про освіту» [1], Концепції Нової української школи (НУШ) [3], Основах державних стандартів. З урахуванням методологічних і нормативних засад цих документів для початкової освіти впродовж 2016–2018 років великим колективом науковців і практиків створено нові державні стандарти, типові освітні програми, відбувається перепідготовка вчителів і оновлення навчального середовища [1; 2].

Успіх модернізації початкової освіти залежить від багатьох чинників: реалізації дитиноцентрованої мети освіти, ощадливого ставлення до здоров'я дітей, оптимізації змісту з позицій прогнозування й оцінювання компетентнісних результатів, забезпечення в усіх школах мобільного, розвивального середовища, партнерства з батьками, громадою; суттєвого піднесення соціального, матеріального і професійного статусу вчителя тощо.

Педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського, створена ним унікальна система всебічного розвитку дитини, великий літературний доробок – усе це має збагачувати особистісний і професійний розвиток педагога, бути джерелом правильних професійних відповідей на виклики, що висуває час, реформ, які розпочинаються в освіті, як правило, з початкової школи.

Розглянемо ідеї В. О. Сухомлинського в контексті проблем модернізації сучасної початкової освіти.

1. Всебічний розвиток особистості дитини.

Педагогічна система В. О. Сухомлинського і методологія НУШ ґрунтуються на засадах всебічного розвитку дітей в умовах особистісно зорієнтованої освіти, базовими принципами якої є *гуманність, дитиноцентризм і природовідповідність*, що визначають дитину центром освітнього процесу. Метою і місією кожної школи, її педагогічного і батьківського колективу має бути створення найкращих умов для всебічного розвитку особистості дитини: морального, інтелектуального, громадянського, трудового, естетичного, фізичного. Цю ідею відображено у багатьох

творах ученого: «Серце віддаю дітям», «Духовний світ школяра», «Сто порад учителів», «Павлицька середня школа», «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості», «Розмова з молодим директором школи» тощо, а також у літературній творчості.

У працях В. О. Сухомлинського широко вживаються терміни стосовно *феномену «розвиток»*: всебічний розвиток, розвиток мислення, розвиток почуттів, мовленнєвий розвиток, інтелектуальний розвиток, культурний розвиток, фізичний розвиток, розвиток навчальної діяльності, розвиток потреб та інтересів, розвиток мотивів учіння, розвиток працелюбності, розвиток культури бажань і т. ін. У книзі «Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості» вчений наголошує, що «...повноцінне навчання, тобто навчання, яке розвиває розумові сили і здібності, було б немислимим, якби не спеціальна спрямованість навчання – розвивати розум, виховувати розумну людину навіть за умови відносної незалежності розумового розвитку, творчих сил від обсягу знань» [5, с. 10].

2. Вивчення особистості дитини як передумова якісної шкільної освіти, розвитку дитячої особистості.

Глибоко вивчаючи тогочасну шкільну освіту, вчений дійшов висновку, що вона лише тоді досягає мети, якщо вчителі *добре знають світ дитинства, і у школі панують яскрава думка, живе слово і творчість як вчителів, так і учнів*. На цих засадах, підкреслював Василь Олександрович, має ґрунтуватися весь зміст і методика навчання, характер духовного життя школи, його стиль, атмосфера взаємин. Таке розуміння мети і засобів шкільної освіти у ті роки було новаторським і сміливим, актуальним воно є і для реалізації ідей Нової української школи на засадах партнерства.

Перечитуючи книги В. О. Сухомлинського, ми переконуємося, що успіх його педагогічної системи зумовлений передусім *достовірними знаннями світу дитинства, щирою увагою, любов'ю до кожної дитини, незалежно від її успіхів у навчанні*. Він описує сотні дитячих образів, характерів, життєвих ситуацій, які конкретно показують, як вивчати дитячу особистість, як враховувати складність і нерівномірність її розвитку на тривалому життєвому шляху, від 6-річного малюка до юнака і юнки.

У статті «На нашій совісті – людина» знаходимо надзвичайно важливі роздуми педагога про те, як вивчати дитину. «Мене давно тривожило питання: як же пізнати дитину, як її бачити, вивчати, спостерігати? Життя переконало, що вивчати дитину, пізнавати індивідуальні особливості її психіки,

проникати в її духовний світ – це означає бачити взаємодію дитини з навколишнім світом, з речами і явищами, з людьми, із силами природи. За партою дитина не розкривається перед вами: тут ви бачите лише результат її розумового розвитку і праці...

Навчання, виховання ні в якому разі не повинні починатися за партою... Нехай дитина частіше, наскільки це можливо, повертається в свою рідну стихію – це необхідно для неї, як повітря – птахів, як чиста вода – риби. Ось чому наш педагогічний колектив прийшов... до «Школи під блакитним небом» [7, с. 203–217].

Вивчення особистості дитини Сухомлинський рекомендував розпочинати з вивчення стану її здоров'я, атмосфери в сім'ї, оточення, у якому вона живе. Майже у кожному творі вченого ми знаходимо думки про те, що діяльність директора, вчителів має бути зосереджена на турботах про здоров'я дітей. «Якщо виміряти всі мої турботи про дітей протягом перших чотирьох років навчання, то добра половина їх – про здоров'я» [6, с. 103].

Здоров'язбережувальний напрям розвитку особистості дітей педагог розглядав у взаємозв'язку з їхніми навчальними можливостями і досягненнями, ставленням до світу, умовами сімейного виховання. Так, Василь Олександрович зазначає: «Дитина – жива істота, її мозок – дуже тонкий, дуже ніжний орган, до якого треба ставитися бережливо і обережно. Повноцінність розумової праці визначається не тільки і не стільки її темпом і напруженою, а передусім, правильною, продуманою, розумною її організацією» [5, с. 103].

Отже, маємо пам'ятати, що у процесі будь-яких інновацій результати праці дітей слід співвідносити із величиною їхніх розумових і емоційних зусиль, тому у визначенні якості освіти результати навчальних досягнень учнів мають бути інтегровані з їхнім психофізіологічним розвитком і емоційним станом.

3. Модернізація змісту початкової освіти у контексті поглядів В. О. Сухомлинського.

Масштабність і динамізм змін у змісті сучасної шкільної освіти зумовлені не лише темпами соціального і технологічного розвитку суспільства ХХІ ст., а й слабкою *передбачуваністю умов життя*, до яких необхідно готувати молоде покоління. Природно зростає потреба суспільства у *розвивальній, особистісно зорієнтованій освіті, вихованні компетентної і відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє критично і творчо мислити, працювати з інформацією,*

прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни.

У цих умовах виключно складною є *проблема відбору і дидактико-методичного забезпечення у шкільному змісті базового ядра* – найбільш цінної і незамінної для освіченості і розвитку людини інваріантної складової, що має узгоджуватись із обов'язковими результатами освіти. Наскільки складно це зробити, ми можемо пересвідчитися, аналізуючи бурхливі дискусії навколо проблем стандартизації змісту і вимог до навчальних досягнень учнів у новому державному стандарті і типових програмах для початкової школи. Звернемося до досвіду Василя Олександровича Сухомлинського, який висвітлював проблему конструювання змісту шкільної освіти *всесторонньо*: методологічно, дидактично, методично і з позицій керівника школи. У знаннях основ наук треба вбачати подвійне призначення, – писав Василь Олександрович. По-перше, кожний предмет і всі предмети в цілому необхідні кожному вихованцю як умова його гармонійного розвитку; по-друге, той чи інший предмет необхідний тому чи іншому учневі як джерело розвитку його індивідуальних нахилів, здібностей, формування покликання, професійної орієнтації. Обидва ці призначення треба, звичайно, розглядати у тісному взаємозв'язку. Але все ж таки перше призначення у загальноосвітній школі, вважав учений, є провідним. Глибоко розкриваючи внесок кожного предмета у загальноосвітню підготовку учнів, він доводив, що лише їх поєднання формує у комплексі культуру мислення, мовлення, виховує культурну людину.

«Справжня освіченість, – робить висновок В. О. Сухомлинський, – в гармонії: знання забезпечують оптимальний рівень загального розумового розвитку людини, а цей загальний розвиток... сприяє постійному зростанню здатності до оволодіння новими знаннями». [6, с. 97].

У процесі впровадження компетентнісного підходу важливо усвідомити взаємозв'язок між знаннями і вміннями. На це звертав увагу і В. О. Сухомлинський. Зокрема, вчений вважав найважливішою проблемою школи досягнення в учнів *гармонії знань і вмінь*. «Вихованці можуть успішно вчитися тільки тоді, – писав він, – коли вони вміють спостерігати, думати, висловлювати думки, читати, писати, думаючи читати і читаючи думати. Цей комплекс основних умінь – ціла галузь педагогічного процесу» [5, с. 99]. Найважливішою складовою освіченої людини В. Сухомлинський вважав *уміння вдумливо читати*, а джерелами творчої думки – *«природу, працю, моральну красу людської*

поведінки, книгу і творчість...» [4, с. 477]. Він стверджував, що без високої культури читання немає ні школи, ні справжньої розумової праці. «Погане читання – замазане брудом вікно, крізь яке нічого не видно» (Архівні матеріали в музеї В. О. Сухомлинського у Павлиші «Роль читання у розумовому вихованні школярів. Доповідь на психологічному семінарі», – Ч. III, 1970 р.). Ці положення безпосередньо корелюють із вимогами, що закладені у законі України «Про освіту» і Державному стандарті щодо формування в учнів основних наскрізних умінь, зокрема, читання з розумінням, уміння висловлювати свою думку, критично і системно мислити [1, ст. 12].

Педагог неодноразово писав про те, щоб діти змалечку виявляли свою індивідуальність у праці, яка має бути морально і суспільно спрямованою, різноманітною за тривалістю і кінцевим результатом; поєднувати зусилля розуму і рук, бути посиленою і вмотивованою. Вчений підкреслював необхідність досягнення учнем досконалості навіть у виконанні елементарного завдання. Він писав, що трудова майстерність досягається руховими вправами, точністю взаємодії лівої і правої рук. Між рукою і мозком багато двосторонніх зв'язків – «розвиток дитини у кінчиках її пальців». На жаль, тепер спостерігаємо тенденцію скорочення такої роботи у початковій школі, хоча психофізіологами давно доведено багатофункціональний позитивний вплив малювання, ліплення, вирізування на розвиток сенсорних (зорових, тактильних) та інтелектуальних процесів.

4. Метою шкільної освіти є виховання екологічно освіченого громадянина, який відчуває відповідальність за своє довкілля, наш спільний дім – країну, планету – Землю.

Людство вступило в епоху нових взаємовідносин з природою. Передусім до нас приходять усвідомлення природи і суспільства як функціонально залежних частин єдиного цілого. «Імператив виживання» зростаючої кількості людей на одній території, погіршення екології загострюють необхідність співвіднесення кожною людиною своїх дій з можливостями довкілля. «Хотілося б, щоб у програмах з природознавства і, звичайно, у навчально-виховній роботі вчителя чіткіше виступали дві взаємопов'язані думки: ми живемо в такий час, коли природні ресурси перестали бути практично невичерпаними... Тому під час екскурсій, взагалі під час кожної зустрічі дітей з природою, ми намагаємось показати їм світ таким, щоб вони задумались над тією істиною, що природа це наш дім, і якщо ми будемо безтурботними марнотратцями, ми зруйнуємо його; природа – частинка нас самих, а байдужість до природи – це байдужість до власної долі» [7, с. 555].

Ідею виховання у дітей екологічної відповідальності педагог блискуче втілює у багатьох літературних творах («Соловей і Жук», «Камінь», «Матвій дуб», «Дівчинка і Ромашка», «Білка і Добра Людина», «Дерево для невідомого друга» та ін.), які широко використовуються у сучасних підручниках з «Природознавства», «Літературного читання», «Я у світі».

Екологія дитинства за Сухомлинським передбачає зменшення обов'язкового навчального навантаження учнів, що є вкрай актуальним і для гуманізації сучасної школи. Однією з головних причин перевантаження, – писав педагог – є хронічна хвороба школи – вчити за принципом – «чим більше діти знають, тим краще». Часом це виявляється у прагненні методистів включити до програм і підручників не оптимально необхідне, а оптимально можливе, перевантажувати початкову школу додатковими предметами, наче їх кількість гарантує розумовий розвиток і пізнавальний інтерес дітей. Щоб уникати перевантаження дітей зайвою інформацією і репродуктивними завданнями сучасна методика має орієнтуватися на взаємозв'язок мети уроку і очікуваних результатів із змістом навчання, використовувати такі способи засвоєння навчального матеріалу, які розвивають в учнів уміння вчитися і взаємодіяти, сприяють поєднанню інтелектуального і емоційного розвитку, критичному мисленню. Удосконалюючи мотиваційне і діяльнісне забезпечення навчального процесу, вчителі зможуть зменшити обсяг навчального навантаження на учнів. Прислухайтесь, яку пораду щодо цього давав Сухомлинський: «Однією з важливих умов розвитку індивідуальності є наявність вільного часу. Задатки й обдарованість дитини розкриваються лише за умови, якщо в неї щодня є час для заняття улюбленою працею, працею за своїм вибором. Тому ми розглядаємо надання учневі вільного часу як створення неоціненного багатства людини» [8, с. 19].

5. Мотивація розвитку і саморозвитку кожної дитини. Основою такої мотивації Василь Олександрович вважав переживання кожною дитиною багато разів почуття особистого успіху у пізнанні, виконанні трудових завдань, громадських доручень, у творчих справах. Ця проблема є вкрай актуальною і для модернізації сучасної початкової школи.

Педагогу вдалося втілити мрію Я. А. Коменського, засновника наукової дидактики, про те, що школа має бути «майстернею гуманності». Ця ідея була реалізована у Павльській школі для учнів різного віку. Так, для молодших учнів

винятково захоплюючими були створені на початку 60-тих років ХХ ст. *нові організаційні форми навчання*: «Школа радості», «Школа під голубим небом», «Кімната казки», «Куточок мрії», «Музична скринька», «Мандрівки до джерел слова і думки», «300 уроків мислення в природі», «Кімната думки» та ін. Це дозволило в середовищі сільської школи в умовах авторитарної радянської системи створити острівці вільного виховання, розвитку інтелектуальних почуттів дітей, їхньої участі в різних видах творчості за власним вибором.

У Павлівській школі зусиллями вчителів, учнів, батьків, сільської громади було створено *унікальне цілісне педагогічне середовище*: шкільне містечко, природне, виробниче і соціальне оточення. Крім того, цей реальний простір, поступово розширювався і збагачувався, доповнювався уявними мандрівками дітей по Україні, зарубіжних країнах, земній кулі. Постійним і незамінним джерелом інтелектуального і духовного збагачення дітей була *книга* – один з культур життя Павлівської школи. Вчителі використовували різні програми для виховання дитини-читача у початковій, основній і старшій школі, працювало товариство друзів книги, чимало гуртків за інтересами учнів.

Тому Василь Олександрович мав повне право стверджувати, що «виховання всебічно розвиненої особистості – це не якась-то серія придуманих загальних заходів... Це педагогічне керівництво *різноманітними її стосунками з навколишньою природою і соціальним середовищем*, яке залежить від найрізноманітніших умов, від великої кількості явищ, які бачить і осмислює дитина... Ми твердо переконані у тому, що одна з найбільших бід шкільного виховання – невідповідність умов, обстановки тим зусиллям, які створюються для правильного виховання» [5, с. 71]. Сподіваємось, що очікуване оновлення середовища початкових класів за вимогами НУШ сприятиме реалізації ідей дитиноцентрованої, компетентнісної освіти молодших учнів.

6. Освітні результати та їхнього оцінювання.

Феномен освітніх результатів постає як найбільша інновація модернізації змісту початкової освіти. Прогнозовані обов'язкові і очікувані результати тепер стають точкою відліку щодо визначення змісту і засобів початкової освіти, тому методисти, вчителі мають узгоджувати мету вивчення теми і очікувані результати із обсягом змісту, навчальним ресурсом для їхнього досягнення. Про необхідність усвідомлення вчителями цієї залежності Василь Олександрович писав у книзі «Сто порад учителів». Зокрема, у статті

«Дві програми навчання, розвиток мислення школяра», читаємо: «Дуже важливе вміння вчителя правильно визначити в програмі ті «вузли» знань, від міцності яких залежить розвиток мислення, розумових здібностей, уміння користуватися знаннями. Ці «вузли» – важливі висновки й узагальнення, формули, правила, закони й закономірності, які відбивають специфіку предмета» [6, с. 447]. Для багатьох учителів, зауважував Сухомлинський, поняття «знати» означає вміння відповісти на запитання. Ні! «Знати – це значить *уміти застосовувати знання*» [6, с. 452]. «Прагніть, щоб знання учня не були кінцевою метою, а засобом, щоб вони не перетворювалися в нерухомих, мертвих багаж, а жили в розумовій праці школяра, в духовному житті колективу, у взаєминах між школярами, у тому живому і безперервному процесі обміну духовними багатствами, без якого не можна собі уявити повноцінного інтелектуального, морального, емоційного, естетичного розвитку. Ведіть своїх вихованців від книжки до думки й діяльності, від діяльності до думки й слова» [9, с. 452–453]. Ще у ті далекі роки у Павлівській школі були дві програми навчання: перша – це обов'язковий для заучування й збереження у пам'яті матеріал, друга – позакласне читання, а також інші джерела інформації» [9, с. 448]. У сучасній методиці про цю інформацію говорять як про фонові знання, які діти черпають з довкілля, із свого життєвого досвіду. На наш погляд, ці положення дуже виразно співвідносяться із впровадженням у шкільну освіту ідей компетентнісного підходу, контекстного навчання і використання вітагенного досвіду учнів.

В. О. Сухомлинський вважав існуючу на той час систему контролю і оцінювання знань дуже недосконалою. За його переконанням, оцінки повинні відбивати фактичний рівень знань, але поряд з цим слід враховувати і зусилля учня. *Оцінка може підносити дитину, а може й пригнічувати, гальмувати розвиток, породжувати негативне ставлення до вчителя і світу.*

В. О. Сухомлинський закликав учителів: «Не допускайте, щоб єдиною метою перевірки знань було – поставити учневі оцінку. Нехай якнайчастіше оцінювання знань поєднується з іншими цілями, передусім з новим осмислюванням, розвитком, поглибленням знань. Не допускайте крайності – оцінювання кожної відповіді, кожної письмової роботи – це призводить до негативних результатів» [9, с. 464]. Чому саме так вважав Василь Олександрович? Педагогічною аксіомою для нього було твердження, що оцінки мають бути вагомими, а школяр мусить добре знати, за що він їх одержує. Викладаючи протягом свого

вчительського життя всі предмети (крім креслення), Сухомлинський ніколи не ставив незадовільних оцінок, якщо учень не міг через ті чи інші умови, обставини опанувати матеріал. «Я завжди прагнув того, щоб учень вірив у свої сили. Якщо учень хоче знати, але не може, треба допомогти йому зробити хоч би маленький крок уперед, і цей крок стане джерелом емоційного стимулу думки – радості пізнання» [9, с. 466]. Отже, в оцінюванні навчальних результатів педагог радив враховувати як особливості інтелектуального розвитку дитини, так і її ставлення до роботи.

У працях Сухомлинського читач знайде чимало роздумів **про долю важких дітей**, які дуже різняться між собою і водночас схожі тим, що їм важко вчитися, у них слабкі розумові здібності або є суттєві проблеми із здоров'ям. У ставленні до цих дітей треба бути особливо вдумливим і терплячим. Василь Олександрович запитує: «Якщо цим дітям оволодівати знаннями важче, ніж іншим, то якими ж критеріями вимірювати їхні знання? У кожного з них є щось своє, особливе, індивідуальне, не схоже на інших важких дітей: своя причина, свої особливості, відхилення від норми, свої шляхи виховання» [7, с. 509]. Тому якісної зміни в розумовій діяльності важкої дитини неможливо досягти якимись надзвичайними заходами чи засобами тиску на волю дитини. «Не можна *примусити бути розумнішим*. Той, хто намагається діяти на дитину сильними, «вольовими» засобами, робить важкопоправну помилку...» [8, с. 512]. Найважливіше, – радить педагог, – зміцнювати у дитини віру в свої сили і терпляче чекати того моменту, коли відбудеться хоча б маленьке зрушення в її розумовій праці. «Від успіху до успіху – в цьому й полягає розумове виховання важкої дитини... Оптимізм, життєрадісне світосприймання, почуття впевненості у своїх силах – це, образно кажучи, світлий вогник, який осяває шлях важкій дитині. Погасне цей вогник – і дитина опиниться в мороці, в самотині, її охопить безвихідна туга і безнадія» [8, с. 512].

Що ж основне, на думку В. О. Сухомлинського, в оцінюванні учнів?

Педагог називає такі умови гуманного підходу до цієї справи: бачити індивідуальність кожної дитини, враховувати її ставлення до навчання і перспективи розвитку, використовувати оцінку як стимул працелюбності і подальших успіхів, а не покарання. Як бачимо, ці настанови суголосні вимогам модернізації системи оцінювання у сучасній початковій школі, що вже відбилося у розмежуванні особистих і предметних досягнень дітей, перевагах мотиваційної функції оцінювання у проекті «Свідоцтва досягнень учня/учениці».

Висновки та перспективи подальших розвідок напруму. На основі інтеграції тривалого теоретичного дослідження і цілеспрямованих змін практики, вивчення результатів діяльності Павлиської школи В. О. Сухомлинський створив інноваційну педагогічну систему на засадах гуманізму, глибокого вивчення особистості школяра, поєднання індивідуалізації з «мудрою владою колективу», впровадження нових організаційних форм навчання і засобів співпраці вчителів і батьків для створення у школі умов для всебічного розвитку дітей з різними інтелектуальними і фізичними можливостями. Доробок вченого суголосний сучасним і перспективним потребам розвитку української школи.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Закон України про освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
2. Державний стандарт: [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/ua/npras/pro-satverdzhennya-derzhavnoqo-standartu-pochatkovoyi-osviti>.
3. Концепція НУШ [Електрон. Ресурс]. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/storage/app/media/zaqalna%20serednyu/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.
4. Сухомлинський Василь. Серце віддаю дітям // Василь Сухомлинський. Передмова О. Сухомлинської, – Харків, АКТА, 2012. – 527 с.
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. [редкол.: О. Г. Дзевєрін (голова) та ін.]. – Т. 1. – К.: Рад. школа, 1976. – 654 с.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. [редкол.: О. Г. Дзевєрін (голова) та ін.]. – Т. 3. – К.: Рад. школа, 1977. – 670 с.
7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. [редкол.: О. Г. Дзевєрін (голова) та ін.]. – Т. 5. – К.: Рад. школа, 1977. – 639 с.
8. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. [редкол.: О. Г. Дзевєрін (голова) та ін.]. – Т. 4. – К.: Рад. школа, 1977. – 638 с.
9. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. [редкол.: О. Г. Дзевєрін (голова) та ін.]. – Т. 2. – К.: Рад. школа, 1976. – 670 с.
10. Сухомлинський Василь. Я розповім вам казку... Філософія для дітей / Василь Сухомлинський: уклад. О. В. Сухомлинська. – Х.: ВД «ШКОЛА» 2016. – 576 с.
11. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти. 1-2 класи. Закон України «Про освіту». Державний стандарт початкової освіти. – К.: ТД «Освіта-Центр плюс», 2018. – 240 с.

REFERENCES

1. *Zakon Ukrainy pro osvitu. [Elektroni resurs].* [The Law of Ukraine on Education]. – Rezhym dostupu:<http://sakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

2. *Derzhavnyi standart [Elektron. Resurs]*. [State standard]. – Rezhym dostupu: <http://www.kmu.gov.ua/ua/nps/pro-satverdzhennya-derzhavnoqo-standartu-pochatkovoyi-osviti>.

3. *Kontseptsiia NUS [Elektron. Resurs]*. [Concept of Nursery]. – Rezhym dostupu: <http://mon.gov.ua/storage/app/media/zaqalna%20seredn%20nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

4. Sukhomlynskyi, Vasyl (2012). *Sertse viddaiu ditiam*. [I give my heart to the children]. Kharkiv.

5. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Vybrani tvory v 5 t.* [Selected works in 5 t]. Kyiv.

6. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Vybrani tvory v 5 t.* [Selected works in 5 t]. Kyiv.

7. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Vybrani tvory v 5 t.* [Selected works in 5 t]. Kyiv.

8. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Vybrani tvory v 5 t.* [Selected works in 5 t]. Kyiv.

9. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Vybrani tvory v 5 t.* [Selected works in 5 t]. Kyiv.

10. Sukhomlynskyi, Vasyl (2016). *Ya rozpovim vam kazku... Filosofiia dlia ditei*. [I will tell you a fairy tale ... Philosophy for children]. Kharkiv.

11. *Typovi osviti prohrany dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity. 1-2 klasy. (2018). Zakon Ukrainy «Pro osvitu». Derzhavnyi standart pochatkovo*

osvity. [Typical educational programs for institutions of general secondary education. 1-2 classes. Law of Ukraine «On Education». State standard of elementary education]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

САВЧЕНКО Олександра Яківна – академік Національної академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України.

Наукові інтереси: дидактика і методика початкової освіти, підручникотворення.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SAVCHENKO Olexandra Yakivna – Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Scientist of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Circle of scientific interests: didactics and methodology of elementary education, textbook creation.

Дата надходження рукопису 07. 08. 2018 р.

УДК377.3.091.33-028.22

АНИСИМОВ Николай Викторович – доктор педагогических наук, профессор, профессор кафедры теории и методики технологической подготовки, охраны труда и безопасности жизнедеятельности Центральноукраинского государственного педагогического университета имени Владимира Винниченка e-mail: nikolay_anisimov@ukr.net

НАГЛЯДНОСТЬ В НАСЛЕДИИ В. А. СУХОМЛИНСЬКОГО И ЕЕ ПРИМЕНЕНИЕ В ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Постановка и обоснование актуальности проблемы. Проблемам наглядности в процессе обучения уделяется много внимания. Во-первых, это связано с тем, что физиологически наш организм построен таким образом, что наибольший объем информации воспринимается зрительными анализаторами (до 82%). Применение средств наглядности требует большой научно-педагогической подготовленности преподавателя, знание психологии ребенка, подростка, учащегося, знание процесса овладения этим знанием.

Одним из самых важных положений, которые лежат в основе организации процесса обучения, есть принцип наглядности. Я. А. Коменский называл его «золотым правилом» дидактики, согласно которому в обучении необходимо использовать все органы чувств человека. Он отмечал, что «если мы

намерены насаждать в учащихся истинные и достоверные знания, то мы вообще должны стремиться научить всему при помощи личного наблюдения и чувственной наглядности».

Принцип наглядности это один из самых известных и интуитивно понятных принципов обучения, использующийся с древних времен. Закономерное обоснование данного принципа получено сравнительно недавно. В основе его лежат следующие строго зафиксированные научные закономерности: органы чувств человека обладают разной чувствительностью к внешним раздражителям. У большинства людей наибольшей чувствительностью обладают органы зрения, которые «пропускают» в мозг почти в 5 раз больше информации, чем органы слуха, и почти в 13 раз больше, чем тактильные органы [6, 7].

Анализ последних исследований и